

СУЧАСНІ НЕОФІТИ ЯК ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ

Однією з необхідних складових релігійної свободи, що має однозначно визнаватися в демократичному суспільстві, є свобода особистого релігійного вибору.

Як для різних владних і конфесійних чинників, так і для кожної особи відношення до вибору релігійно-церковних переконань члена родини, “пасомого”, врешті просто сусіда, колеги, співвітчизника, є досить надійним тестом на демократичність, на повноту духовної й націокультурної самореалізації, на фактичний авторитет, а також на відчуття реальності та готовність відповідати на виклики сьогодення.

На ґрунті сучасних українських реалій аналіз проблематики навернення в релігію і Церкву на території, що традиційно розглядається давніше діючою на ній тією чи іншою Церквою як суверенна для евангелізації, представляється нам потенційно найбільш плідним саме в контексті рефлексій про релігійну свободу як свободу вільного вибору особою релігійних переконань та приналежності до релігійних організацій.

Право громадянина обрати релігію і Церкву закріплене в Україні законодавчо. При цьому певно мається на увазі добровільність, усвідомленість рішення суб'єкта. Натомість прозелітизм розглядається як підступне чи насильницьке навернення прозелітів через їх незнання або інтелектуальну чи вольову слабкість.

Не вдаючись до історичних аргументів на користь чи проти подібних тверджень, відзначимо, що сьогодні “нав'язаний” прозелітизм обмежується в містах – нині вже чималою кількістю можливих інформаційних джерел, а в селах – чіпкішими традиціями чи відсутністю великої навали місіонерів. Втім і в селах практично в кожній хаті є хоча б радіоточка, приймач, з якого можна періодично почути виступи представників різних конфесій, суспільних діячів, науковців з тих чи інших проблем релігійно-церковного, духовного життя. Якщо на десятому році незалежності України й легалізації діяльності Церков багато мешканців міста чи села на території столітнього існування якоїсь конфесії не цікавиться чи не розуміє таких проблем, то моральне право такої конфесії застерігати виключно собі відповідну територію представляється досить непевним. Тим паче, що на навряд чи знайдеться район, де проживають вихідці з родин лише однієї конфесійної орієнтації. Як тут не згадати народне прислів'я: “сам – не гам й іншому не дам”! На наш погляд, в існуючих умовах української дійсності концептуальне рішення однієї Церкви працювати з повагою до діяльності іншої, надто “традиційнішої”, не обов'язково має включати однозначне визнання претензій на ексклюзив нової евангелізації будь-якої без сумніву чи відносно традиційної на даній землі Церкви.

За великим рахунком, питання оцінки прозелітизму в Україні є питанням оцінки діяльності (не лише суто місіонерської) Римо-католицької, протестантських, неохристиянських Церков та нетрадиційних релігій в теренах, котрі православні ієрархи вважають своїми “ісконними”, канонічними, котрі чимало світських чинників стереотипно вважають традиційно приналежними православним Церквам. Ключем до такої оцінки мав б слугувати вже сам факт, що по столітній історичній діяльності православної Церкви на українських землях та десятилітній діяльності в суверенній державі саме православні конфесії в основному й звинувачують інші в “перетяганні душ”, звертаються за допомогою у протидії прозелітизму (бажано жорстко обмежуючої) до світської влади.

Такі звинувачення часом супроводжуються такою сумнівною аксіомою: переважне число нинішніх фактично невіруючих були в дитинстві охрещені й охрещені саме в православної церкві. Зібрати відповідну статистику дуже складно, як і перевірити, чи знали, чи зголошували своє православне хрещення неофіти і чи їх конче про те розпитували у католицьких, протестантських, а надто неохристиянських Церквах. В усякому разі ці Церкви не схильні відмовляти тим “пошуківцям”, які лише сімейним походженням пов'язані з православ'ям, що їх православні церкви зараховують до своїх членів.

А ось як коментує єпископ-ординарій Луцької дієцезії РКЦ Маркіян Трофім'як прихід до костелу тих колишніх православних вірних, що розчарувалися у православ'ї: “Ми нікого до себе силоміць не тягнемо, не агітуємо, тут немає ніякого прозелітизму, але

не можемо й відганяти людей”.¹ Так чи інакше, але католицька, протестантські та неохристиянські Церкви розглядають свою роботу з “потенційними” віруючими як нову євангелізацію людей, котрі фактично ще не є християнами (не практикують віри, не живуть за нею).

В сучасному католицизмі та протестантизмі розрізняються поняття місіонерства, нової євангелізації та прозелітизму. Попри численні нюанси, переважно вважається, що місіонерство стосується невіруючих (як варіант - нехристиян), нова євангелізація – тих, хто забув чи не розвинув свою віру (це сама непевна для ідентифікації категорія), а прозелітизм – віруючих інших Церков і конфесій. Відтак вчорашніх невіруючих можна вважати неофітами, а вчорашніх віруючих іншої Церкви – прозелітами. Однак в останньому випадку треба розрізняти причини зміни церковної приналежності: якщо вона була наслідком незалежного вибору суб’єкта, то формальний прозелітизм справді неправомірно ставити в провину Церкві, що прийняла прозеліта.

В документі, підготовленому робочою групою Всесвітньої Ради Церков та Римокатолицької Церкви “Виклик прозелітизму й заклик до спільного свідчення” (1995 р.), прозелітизмом визнаються дії, спрямовані на примушення особи змінити свою церковну належність негідними методами: зверхньою критикою, вип’ячуванням вад іншої церкви, моральним чи психологічним тиском, прямим чи опосередкованим підкупом різними благами з використанням скрутного становища чи необізнаності прозеліта. Підкреслюється, що все це суперечить екуменізму. Як ліки від такого прозелітизму, пропонується допомога у пізнанні всім їх місцевої церковної традиції, неупереджене й толерантне висвітлення історії співжиття конфесій, розуміння її з точки зору іншої сторони, взаємне прощення, примирення та конкретна співпраця на всіх можливих нині ділянках. Однак, автори документу визнають, що християни не лише по-різному розуміють місіологію, а й мають відмінні погляди на євангелізацію й на те, що таке Церква та членство в ній.² Відповідно, по-різному розуміється і феномен нових навернень.

При тому православні, які найчастіше закидають прозелітизм іншим Церквам, застосовують його вищеназвані методи: різку критику, вип’ячування недоліків “конкурентів”. Відомий богослов Роберт Тафт, єзуїт з багаторічним досвідом екуменічної праці, може собі дозволити відверте зізнання: “думати, що чесність, ввічливість, взаємна пошана, об’єктивність, справедливість, незаплямованість ... будуть спрацьовувати у взаємодії з християнським Сходом – це жити у мріях... Ви можете бути чесними з ними, але не вони з вами; ви не будете брехати про них, але вони можуть про вас; вони можуть зображати вашу Церкву й традиції в карикатурному вигляді, але не ви їхню... Якщо ви допускаєте, що християнський Захід робив помилки в поведінці з іншими Церквами, вони не скажуть: “Гаразд, і ми це робили”. Замість цього вони скажуть: “Бачите, ми про це весь час вам говорили”.³

Керуючись такою далекою від християнського порозуміння позицією, православні (слава Богу, нині це не характерно для УПЦ КП та УАПЦ) самі ж використовують необізнаність, наївність віруючих. Але, що характерно, не прозелітів, а своїх власних, активних чи номінальних, щоб зберегти їх від того ж прозелітизму. А під дію останнього з православної точки зору підпадають всі вихідці з православних родин (всі українські родини, мовляв, колись були православними), хоч би й практично невоцерковлені чи невіруючі.

Але ж піддатися спокусі прозелітизму можна не лише внаслідок приїзду спеціальної місії. Церкви, звинувачувані у прозелітизмі, проводять щоденні меси, молитовні зібрання, здійснюють різні служіння, соціальну, виховну, благодійницьку і просвітницьку працю. За такою логікою, якщо її застосовувати послідовно, вся діяльність інославних церков, взагалі всіх неправославних релігійних організацій на “православній” території є тим самим прозелітизмом, про що й заявляє Московська Патріархія.

Врешті, в країні, на землі якої християнство проникало різними шляхами, на території якої ще з періоду християнізації діяли різні християнські і нехристиянські Церкви, в країні, де вже століттями через декілька поколінь співіснують і розвиваються

¹ Парафіальна газета. – 2001. - № 5 (184). - С. 2.

² Єленський В. Прозелітизм // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. – К., 1999. – С. 123.

³ Тафт Р. Товариство Ісуса та християнський Схід: сприйняття, реалії, перспективи // Знаки часу. До проблеми порозуміння між Церквами. К., 1999. - С.378-379.

різні християнські конфесії, дискусії щодо пріоритетності тієї чи іншої Церкви як канонічної, традиційної та, відповідно, щодо прозелітизму інших не мають конструктивного, визнаного всіма ними розв'язання.

Схоже, що реальний шлях для будь-якої Церкви до того, щоб не доводилося особливо турбуватися проблемою прозелітизму, є лише один: ставати достатньо авторитетними для “пошуківців”, не лише повертати собі загублені покоління традиційної пастви, але й бути в стані їх утримати та виховувати нові.

З точки зору демократичного законодавства прозелітизм, як відмічають науковці,¹ взагалі є “неправовою категорією”. А чи можна в існуючому правовому полі надійно стримувати прозелітизм? Наприклад, легально діючі місії – створені закордонними чи місцевими релігійними центрами, що являють собою місіонерство організоване, ще можливо якось контролювати і деякою мірою обмежувати. Але як бути з місіонерством, так би мовити, приватним? Розглянемо “крайній” випадок проповідництва релігійних проповідників-іноземців та подальшої діяльності їх неофітів-громадян України. З одного боку, місіонерське подвижництво перших юридично обмежується Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” до кола релігійної організації, що їх запросила. До того ж для проповідницької діяльності іноземних вчителів необхідне офіційне погодження з державним органом, котрий провів реєстрацію статуту цієї релігійної організації (а якщо вона не зареєстрована, що дозволяє згаданий Закон?). З іншого ж боку, не можна перешкодити наверненню сторонніх, запрошених на проповідь гостя членами “приймаючої” організації українських громадян, яким ніхто не може заборонити відвідувати ті чи інші релігійні збори. А скільки неофітів після його від'їзду з ентузіазмом, наполегливістю та нерідко з поповненим знанням справи відтворюватимуть його повчання для всіх і кожного, користуючись своїм правом, як громадян України, проповідувати, поширювати свої релігійні погляди згідно того ж Закону?

Фактично прозелітизм, розуміється під ним більша активність Церкви чи самого прозеліта або ж і взагалі вплив різних Церков і релігій, виключити можна лише там, де присутня тільки одна традиційна Церква, тільки до неї належні віруючі, що не мають доступу до будь-якої інформації про інші Церкви, не мають жодної можливості порівняння практики різних конфесій. Зрозуміло, що абсолютна більшість українських теренів не відповідає цим характеристикам.

Звичайно, на місцях можна намагатися прямо чи опосередковано обмежити чи принаймні спотворити відомості про “небажані” Церкви, конфесії, релігії - в пресі, на телебаченні тощо. Але в демократичному суспільстві таку інформацію неможливо закрити. Врешті, з поступовим удосконаленням для українських громадян Інтернету, який не охопити цензурою, з його десятками українських релігійних сайтів та сотнями релігійних сайтів світової мережі, на сподіваннях утримати людей в рамках та під впливом однієї церковної традиції доведеться остаточно “поставити хрест”.

Постараємося поглянути на проблему очима самих “пошуківців духовної їжі”. Вони частіше належать до великої кількості мешканців України - правнуків християн, що не змогли дати відсіч безбожникам, онуків дідів, тиснених примусовим атеїзмом, та дітей батьків, індивідуальних до релігії, і є практично “невоцерковленими”. Число українських громадян, які практично не беруть участі в церковному житті будь-якої конфесії, за найоптимістичнішими підрахунками складають не менше половини населення держави. За даними, які наводить редакція журналу “Людини і світ” [2000. – № 4], 22,3% опитаних не відвідують богослужіння ніколи, 20,9% – рідше, ніж кілька разів на рік, а 37,8% - кілька разів на рік. При тому переконаними віруючими вважають себе всього 3,8% опитаних, а частково релігійними – 32,2%. За підрахунками Я.Стоцького, активні переконані віруючі становлять 23,8%, пасивні віруючі, які відвідують літургії або молитовні зібрання тільки під час великих релігійних свят своєї конфесії, тобто не регулярно, - приблизно такий же відсоток, тоді як не менше 25% складають “віруючі з нестійкою релігійною орієнтацією, які байдуже ставляться до участі в Літургіях або молитовних зібраннях... не відчують потреби у спільній молитві та інших церковно-релігійних обрядових формах...”. Стільки ж відсотків складають і ті, хто не вважає себе віруючим чи вагається між вірою і невірою.²

¹ Єленський В. Прозелітизм. – С. 123.

² Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). – Тернопіль, 1999. - С. 110-111.

Як би це для когось не виглядало обурливо, але сьогоднішніх потенційних суб'єктів релігійно-церковного вибору, вже з правила в другому поколінні не вихованих в будь-якій конфесійній традиції, навряд чи обходять канонічні території, волення “признаватися” до дідівських звичаїв, відродження обрядовості, та ще автентичної, яку вони не бачили й не чули. Нині дорога наших співвітчизників до Храму далеко не завжди визначається пієтетом до стародавніх традицій. Ці “пошуківці” йдуть туди, куди хочуть: куди хтось порадив, запросив, куди ближче принагідно – скрізь, де щось зацікавило. Вони сприймають все свіжим оком, часто прагматично, вони вільнодумно порівнюють, оцінюють, з чистою совістю ігноруючи розмови про відсутність безумовної респектації (або й звинувачення у зраді) рідної віри, Церкви, обряду. Вони після життя під пресом офіційної ідеології надто алергічні до всякого нав'язування й тиску в делікатній царині духовного, вони вільно обирають!

Зростання такого “вільнодумства”, внаслідок подальшої глобалізації інформативного простору та у змаганні із захисними тенденціями релігійного фундаменталізму, прогнозують чимало наукових авторитетів. Президент Української Асоціації релігієзнавців А.Колодний оцінює, зокрема, посилення “християнського вільнодумства” зовсім не як есхатологічне явище: “Якщо донедавна ще можна було якось обмежити поінформованість особистості лише тією конфесією, до якої вона належить і яка є в традиції певної країни, то нині зростаючи можливості культурних обмінів, вторгнення засобів масової інформації в духовне життя практично кожного, коли можна прийняти на свій екран і на своїй же мові передачі про різні релігійні течії і церкви, відчуті їх переваги і обмеженості, з'явилася можливість провести в своїй свідомості певну конвергенцію релігій...”.¹ Зрештою, зауважує А.Колодний, вибір релігії і конфесій ставатиме все більш особистісним.

Якщо не церковні, так світські речники стурбовані таким наслідком цього процесу, як “нетрадиційним” неофітством, могли б спостерегти, що привабливі для сучасні “нових” віруючих характеристики діяльності обраних ними Церков не потребують підступної реклами чи нав'язування примусом.

А.Колодний зазначає, що “сьогоднішнього християнина вже не влаштовує просте бачення християнства. Він хоче знати його”.² Цій потребі ідуть назустріч як католицька, так і протестантські Церкви.

Названі Церкви нині активно модернізуються. Це виявляється в ряді аспектів їх діяльності, подібній в католицькій та багатьох протестантських Церквах практиці, зокрема:

1. сучасна тематика і мова проповідей, реколекцій, різноманітних зустрічей – розгляд нині хвилюючих багатьох людей питань буття: від найменших буденних до світоглядних (від проблем кожноденного спілкування в родині, проблем сексуального життя християнина до філософських рефлексій про сенс життя, покликання і смерті);
2. доступність і практичне функціональне подання пізнавального матеріалу (наприклад, з Біблії, Житій св.Отців пропонуються лаконічні фрагменти, які особливо співзвучні конкретним сьогоднішнім проблемам віруючих, й коментар цих фрагментів спрямований на допомогу у вирішенні останніх);
3. позитивне ставлення до сучасного світу – сприйняття його скоріше не як “погязлого” у гріхах, а як поля для натхненної боговгодної праці людини – співтворця самого Господа, загальна оптимістична діяльна постава до життя;
4. конструктивна програма вдосконалення “цього” життя: акцентація не на тому, як чинити не можна, а на тому, як потрібно і – головне – як це можливо (реально виконувати поради), апеляція до кращого, що має за душею звичайна пересічна людина;
5. відкритість до ініціатив віруючих, заохочення і підтримка нових форм церковного життя, що пропонуються віруючими України, зокрема на основі українських духовних традицій (особливо це стосується прицерковної роботи, в тому числі з дітьми, молоддю);
6. широка диференціація роботи за різними соціальними, віковими, професійними і регіональними адресатами.

¹ Колодний А. Проблеми і перспективи християнства XXI століття // Християнство: контекст світової історії і культури. Науковий збірник конференції. – К., 2000. – С. 48.

² Там само. – С. 54.

Всі згадані характеристики діяльності католицької і багатьох протестантських (насамперед, баптистських) Церков в Україні присутні в коженденних їх заходах, які виявляють численні подібні прикмети соціально-виховної роботи згаданих Церков. Так, в римо- і греко-католицькі “дитячі” служби, котрі проходять, як правило, щонеділі, вносяться елементи гри, загадок. Діти активно “співслужать”, їм надається можливість засвоювати інформацію згідно особливостей їх сприйняття. Їх вчать не дивуватися чи боятися Бога, а розуміти Його, бути гідним “образом і подобою” Творця, отже теж творити – своє духовне життя та навколишній духовний простір. Аналогічні настанови прищеплюють своїм дітям і баптисти. На спеціальних католицьких службах для молоді та молодіжних зібраннях протестантських Церков, зокрема харизматичних, через розважання над Святим Письмом піднімаються актуальні для неї проблеми, молодим прищеплюється відповідальність як за їх долю, так і за долю ближніх. Для дітей і молоді організуються реколекції, табори, походи, всілякі тематичні зустрічі, диспути, гуртки. Цим займаються як всецерковні Згромадження, прицерковні організації, окремі Церкви, парафії – священники, сестри-монахині і мирянський актив.

Робота з родинами ведеться починаючи з виховання відповідального ставлення до свого життя й життя близьких ще з лав недільних шкіл. Всі, хто хоче взяти церковний шлюб, має належно приготуватися в Церкві – прослухати спеціальний курс, та має можливість скористатися з індивідуальних консультацій священника чи пастора. В РКЦ набуває розповсюдження рух за родину “Оаза нового життя”.¹ В його рамках реалізується всебічна програма виховання дітей, молоді, подружніх пар посередництвом спільних для батьків і дітей та окремих реколекцій, щомісячних зустрічей в “Домашній Церкві”, 15-денних літніх таборів. Учасники діляться досвідом успішного будування родинного вогнища та долання конфліктів, виховання малечі, консультуються у священників та сестер, врешті зав’язують дружні контакти з одновірцями й однодумцями. Аналогічні реколекції проводяться і в УГКЦ.² Проблеми молодих подружніх пар й батьків допомагають вирішувати, а також й запобігати виникненню цих проблем, педагоги і медики. Це відбувається, зокрема, на тематичних семінарах, як наприклад, з планування родини.

В РКЦ та окремих протестантських Церквах є й специфічні, привабливі для певних категорій неофітів, риси. Так, протестантські Церкви часто приваблюють докладним студіюванням Біблії. Не останнє місце належить знайомству з притаманною багатьом протестантським спільнотам родинною атмосферою, тісним постійним спілкуванням, що надає відчуття потрібності комусь і впевненості у власній цінності для інших. Для когось, зрештою, важливим свідченням духовного чи душевного сопричастя є допомога речами, ліками, просто розрадою і людською увагою. Різні заходи з організації дозвілля чи матеріальної допомоги масово проводяться, а часом і рекламуються протестантами (католики здійснюють їх як правило серед своїх парафіян, хоч і запрошують також інших). Звичайно, можна скептично вважати це елементарним підкупом незаможних необізнаних людей. Можна, але частіше критики подібних заходів самі не можуть чи не хочуть надавати допомогу нужденним, а хіба це не заповідав Ісус?

Сучасна Римо-католицька Церква приваблює зокрема тим, що поєднує у своїй діяльності традиційність та модернізм. Судячи з динамічного зростання РКЦ в Україні, це відповідає духовним запитам чималого числа сьгоднішніх віруючих – тих, хто хоче не лише “уміятися” літургії, але й розуміти її, хто потребує проповіді, що не опонує всім іншим разом узятим каналам духовотворчого навчання й інформування, а тримає серед них перед, роз’яснює, стимулює духовну роботу. Інтелектуали можуть оцінити високий сучасний рівень богословських розмірковувань, пропонованих до ознайомлення (і в першу чергу папські енцикліки та інші праці, часто сміливі, нестандартні пошукові розвідки, як наприклад в часописі “Сопричастя”. Імпонує активна інкультурація РКЦ. Це насамперед увага та врахування в діяльності українських духовних і культурних особливостей, розважливе ставлення до історичної та полемічної тематики, використання українських обрядових традицій (але не реставрація створеного століття тому, а звернення до них як до джерела натхнення для сучасної духовної творчості).

¹ Слово з нами // Орден Отців Маріанів. – 1998, № 8 (17). – С. 49-56.

² Зустріч, дарована Богом // З любов’ю у світ. Молодіжний християнський часопис. - 2001. – № 1 (15). – С. 7.

Отже, можна зробити висновок, що причиною динамічного зростання названих Церков, як за рахунок неофітів, так і прозелітів, є скоріше не “ловля душ”, а відповідність їх діяльності духовним пошукуванням чималого числа сьогоднішніх наших співвітчизників. І в майбутньому саме ті Церкви, котрі відповідатимуть актуальним духовним запитам українців та будуть здатні їх підносити, будуть привабливими й корисними для потенційних неофітів початку III тисячоліття – пошуківців “духовної їжі”, цих дітей і творців релігійної свободи, котрим Господь дарує переваги вільного вибору.

То ж ситуація, коли місії та “нова євангелізація” зустрічається з вільним вибором пошуківців, попри певні проблеми, сприяє можливостям розкриття величезного потенціалу неупередженого, адекватного, благодатного духовного самовизначення неофітів. Підкреслимо, що “новими” католиками, протестантами чи неохристиянами стають як правило особи, котрі прагнуть активного релігійного життя та самовдосконалення серед своїх однодумців та відкриті до духовного спілкування, зокрема новаційного. А в центральних-східних та південних теренах переважного впливу православної традиції – це, крім того, люди, що спромоглися на мужність і відповідальність власного нестандартного рішення, доведення сенсу якого якщо не оточуючим, так собі, спонукає їх до посиленої роботи над собою. Отже, якщо розглядати неофітів як суб’єктів релігійного вибору, право якого не може бути юридично обмежено та реально проконтрольовано, тоді й “нову євангелізацію”, просвітницьку, соціально-виховну діяльність будь-якої легально функціонуючої Церкви можна вважати правомірними кроками назустріч законних в умовах свободи совісті індивідуальних рішень.

Відтак, чинниками реального утвердження релігійної свободи в Україні через реалізацію свободи вибору релігійних переконань і організацій виступають, зокрема, “пошуківці хліба духовного” і неофіти. Вони, досягаючи цю свободу для себе, об’єктивно сприяють відповідному подальшому вдосконаленню державного релігійного законодавства та реалістичнішої політиці в релігійній сфері світської влади, розширюють видокрай своїх співвітчизників та спонукають їх до активного адекватного духовного самовизначення, підштовхують церковних лідерів до виявлення відповідей на виклики сьогодення.

Ю.Решетніков (Київ)

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ (бачення євангельських християн-баптистів)

Зростання останнім часом в нашій країні інтересу до релігійних питань, спроби осмислення ролі та місця релігії у житті окремої людини та у суспільстві пов’язані з дедалі зростаючим розумінням того, що релігія та релігійність є одним з наріжних каменів соціального життя особистості, соціальних груп та суспільства в цілому. І особистості, і соціальні групи, будучи носіями певних релігійних ідей, не живуть у вакуумі, а в контакті один з одним, створюючи полірелігійне суспільство. При цьому їхні релігійні інтереси тим чи іншим чином перетинаються, що викликає необхідність правового регулювання релігійної сфери, правового закріплення відповідних прав та обов’язків стосовно інших. Саме ступінь осмислення державою релігійних прав її громадян, закріплення цих прав, урегульованості питань релігійної сфери є одним з показників демократичності та цивілізованості тієї чи іншої держави.

Міжнародні пакти, котрі в певному сенсі є виразниками загальнолюдського досвіду, проголошують право на свободу думки, совісті, релігії чи переконань одним з найсуттєвіших прав кожної людини. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 року, зазначає, що релігія чи переконання є для кожного, хто їх дотримується, одним з основних елементів розуміння ним життя та що свободи релігії чи переконань слід цілком дотримуватися та гарантувати її.¹

Слід зазначити, що Україна визнає принципи і норми міжнародного права, розглядаючи їх як складову частину своєї правової системи (Ст.9 Конституції України). Тобто,

¹ Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення.- К., 1998.- С.151.